

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2016 metai
1

LI
Vilnius 2016

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2016

1

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2016

1

Vilnius 2016

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2016
© Straipsnių autoriai, 2016

kurie besidominčiam viena ar kita realija bus kur kas aiškesni nei pateiktos fotografijos. Knygą maketavo Arūnas Prelgauskas, recenzavo Žilvytis Šaknys ir Jonas Klimavičius. Leidinį redagavo M. Slušinskaitė. Visam žodyno autorių kolektyvui reikia padėkoti už daugiametį triūsą ir kvalifikuotai atliktą darbą.

Ateityje enciklopedinį žodyną galima plėsti apimant personalijas, etnologijos įvykius, institucijas, kitų Lietuvos etninių grupių kultūrą, stambesnes publikacijas ir pratęsiant jau aprašytų kultūros reiškinių chronologines ribas tiek remiantis naujausiais archeologų duomenimis, tiek fiksuojant naujus sparčiai besikeičiančios kultūros bruožus. Tačiau jau dabar yra parengtas puikus darbas, įamžinantis mūsų etninės kultūros lobius.

Žilvytis Šaknys

Benedict Wagner-Rundell. **Common Wealth, Common Good: The Politics of Virtue in Early Modern Poland-Lithuania.** Oxford: Oxford University Press, 2015. 189 p. ISBN 978-019-8735-34-2

Istoriniai tyrimai anglų ir kitomis kalbomis, skirti Augusto II (1697–1733) valdymo laikotarpiui, iki šiol yra fragmentiški, todėl naujos monografijos yra sveikintinos ir labai reikalingos, nes po truputį leidžia užpildyti šio laikotarpio tyrimuose egzistuojančias spragas. Vienas iš tokių naujų darbų yra Benedicto Wagner-Rundellio monografija, kurioje aptariama Abiejų Tautų Respublikos (toliau – Respublika) politinė kultūra, ypač daug dėmesio skiriant Augusto II valdymo laikotarpiui. Tikriausiai retas prieštarautų teiginiui, kad dėl visiško šlėktos (bajorijos) luomo dominavimo viešajame Respublikos gyvenime šios valstybės politinė kultūra buvo daugiausia šlėktiška. Neabejotina, kad šiuo metu ankstyvųjų naujųjų laikų Respublikos politinė mintis ir jos analizė anglų kalba geriausiai pristatyta Jerzy Lukowskio knygoje¹. B. Wagner-Rundellis pasirinko kiek neįprastą (o galbūt prieš jį rašiusių istorikų, tarp jų ir J. Lukowskio, nepakankamai išgvildentą) atspirties tašką: dorybės sampratos konceptą. Autorius siekia atskleisti, kokį vaidmenį ankstyvųjų naujųjų laikų Respublikos politinėje kultūroje atliko dorybė, kuri pirmiausia buvo suprantama kaip privačių interesų subordinavimas viešajam gėriui, o tokia samprata buvo susijusi su dar viena esmine šlėktos politinės mąstysenos vertybe – kilmingajam luomui suteiktomis laisvėmis, visų pirma *liberum veto* bei karaliaus rinkimo teisėmis. Monografija paremta argumentu, kad Respublikos politiniai mąstytojai, politikai bei politines

¹ J. Lukowski, *Disorderly Liberty. The Political Culture of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Eighteenth century*, London, 2010.

teises turinti visuomenė (magnatai ir šlėkta) valstybėje vykusių politinius procesus, jos valstybinę santvarką bei iššūkius, su kuriais ši santvarka susidūrė, kontempliavo būtent per dorybės prizmę. Kitaip tariant, buvo tikima, kad valstybės klestėjimas priklausė nuo to, kaip laikomasi dorybės principų. Tai galiojo visiems: karaliui, senatoriams, ministrams, seimo nariams, magnatams bei paprastai šlėktai. Ir nors po 1648 m. Lenkijos–Lietuvos valstybę ištiko daugybė nelaimių, kurios suniokojo ekonomiką, ištuštino iždą, sukėlė demografinę katastrofą bei sumenkino tarptautinį valstybės prestižą, kilmingoji Respublikos visuomenė tebebuvo įsitikinusi savo politinės santvarkos tobulumu. B. Wagner-Rundellis toliau plėtoja vieną pagrindinių J. Lukowskio minčių, kad matydama valstybės susilpnėjimą tarptautiniame kontekste ir didėjančią netvarką jos viduje, šlėkta šiuos pokyčius interpretavo kaip asmenų, užimančių kokius nors postus, individualaus moralinio nuopuolio pasekmę, o ne kaip valstybės įstatymų ar institucijų netobulumo apraišką. Ši šlėktos mąstysenoje susikurta utopinė tobulos politinės sistemos vizija neleido pamatyti valstybinės santvarkos ydų ir įvykdyti reformų, kurios jeigu ir nebūtų pakeitusios valstybės konstitucinės santvarkos, tai bent iš pagrindų būtų reformavusios centrinių valdžios institucijų darbą. B. Wagner-Rundellio argumentacija remiasi tuo, kad jis atmets aukščiau išdėstytą pesimistinę J. Lukowskio išvadą ir pasiūlo kitokią moralinės Respublikos degradacijos (šlėktos nuomone) suvokimo išdavą: moralinio nuopuolio suvokimas ir noras atkurti moralės balansą valstybės institucijose galėjo tapti konstitucinių reformų, kurios pašalintų susikompromitavusį ir korumpuotą elitą bei užtikrintų, kad naujai į valdžią patekę asmenys dirbtų visuomenės gerovei, – įkvėpimo šaltiniu.

Pirmajame skyriuje trumpai pristatęs politinę ir socialinę Lenkijos–Lietuvos valstybės santvarką, B. Wagner-Rundellis pereina prie moralės nuopuolio aptarimo XVI–XVIII a. amžininkų veikaluose bei seimelių sprendimuose. Pateikiamais pavyzdžiais autorius atskleidžia, kad Respublikos visuomenėje buvo giliai įsišaknijęs įsitikinimas, jog politinis elitas, pradedant karaliumi ir baigiant eiliniaus karališkųjų žemių valdytojais (seniūnais), buvo korumpuotas, praradęs dorybines ir moralines vertybes. Trečiajame knygos skyriuje autorius susieja seimelių įtakos augimą (kuris savo piką pasiekė Didžiojo Šiaurės karo metais) su šlėktos nepasitenkinimu karaliaus institutu ir visa jo aplinka bei Senato taryba ir ministrais. Autorius argumentuotai parodo, kad seimelių įtakos augimas ir jų posėdžių „limitos“ atsiradimas, – kai seimelio sesijos posėdžiaujančiųjų sutarimu galėjo būti atidėtos neribotam laikui ir vėl atnaujintos be specialaus karaliaus leidimo – buvo paženklinti ne tik neigiamomis pasekmėmis, tokiomis kaip išdo pajamų decentralizacija ir sunkesnė pajamų bei išlaidų kontrolė. Drauge tai buvo bandymas sukurti moraliai atsakingų ir dorų (šlėktos nuomone) asmenų tinklą provincijos lygmenyje, taip parodant pavyzdį karaliui ir jo aplinkai. Tai turėjo sustiprinti nuolatinius šlėktos reikalavimus, kad karalius į postus skirtų tik dorus asmenis.

Ketvirtame knygos skyriuje autorius analizuoja garsiausius XVIII a. pradžios reformų pasiūlymus: Stanisława Karwickio veikalą *De ordinanda Republica*, Jerzy Dziebuszyckio darbą *Traktat o elekcyi królów polskich* ir anonimišką *Eclipsis Poloniae Orbi Publico Demonstrata*. B. Wagner-Rundellis teigia, kad šiuose veikaluose išdėstytas tikslas reformuoti Respubliką būdu, užtikrinančiu, kad tik dori žmonės užimtų valstybinius postus. Reformų pasiūlymais siekta sukurti (arba atkurti) dorą valdžios aparatą, kuris tarnautų viešajam gėriui. Kituose dviejuose skyriuose autorius išskiria du, jo nuomone, pačius perspektyviausius reformų bandymus ilgu Augusto II valdymo laikotarpiu: 1712–1713 m. seimą ir 1716 m. Tarnogrudo konfederaciją. Šis skyrius ypač vertingas dėl to, kad tai pirmas bandymas po daugiau nei šešiasdešimties metų (!) pateikti 1712–1713 m. seimo analizę. Septintame skyriuje autorius, greta keturių tradicinės istoriografijos siūlomų paaiškinimų, kodėl bandymai reformuoti Respubliką žlugo (šlėktos konservatyvumas ir susiskaldymas, užsienio valstybių intervencija ir instituciniai barjerai su *liberum veto*), pasiūlo naują priežastį: tai skirtingų reformų programų kolizija. Paskutiniame skyriuje autorius stengiasi nurodyti Respublikos politinės minties vietą tarptautiniame kontekste ir atskleisti Vakarų Europos politinės minties pokyčius. Jis teigia, kad tradicinis Respublikos kilmingosios visuomenės prisirišimas prie moralinių dorovės principų išskyrė ją iš kitų „demokratiškas“ politinės minties koncepcijų, kurių atstovai pradėjo svarstyti, ar privatus interesai gali būti pažaboti suvaržymais ar įsprausti į kitus institucionalizmo rėmus.

Negalima nepaminėti kelių į akis krentančių šios monografijos trūkumų. Nelabai suprantamas autoriaus pasirinkimas visiškai ignoruoti 1710 m. Varšuvos konfederacinę tarybą, kuri susirinko veikdama 1704 m. paskelbtos Sandomiero konfederacijos rėmuose, o jos priimti sprendimai Augustui II buvo kur kas palankesni nei 1712–1713 m. seimo pirmosios sesijos konstitucijos, 1716 m. taikos susitarimas su konfederatais ar Nebyliojo seimo sprendimai. Autorius tik užsimena, kad nebuvo galima tikėtis priimti karinių ir išdo reformų Varšuvos taryboje, nes šis susirinkimas šlėktos akyse neturėjo legitimumo, prilygstančio seimo sprendimams (p. 28). Tokia interpretacija nėra visiškai teisinga, nes iš tikrųjų Varšuvos taryba ne tik sutiko su dideliais (to meto sąlygomis) mokesčiais, pertvarkė kariuomenės etatus (beje, įvedant atskirą finansavimą karininkų algoms Lenkijos kariuomenėje bei dalyje Lietuvos kariuomenės, kas buvo labai svarbi naujovė, vėliau atmesta Nebyliojo seimo), patvirtino karaliaus siekį toliau tęsti karą ir išlaikyti dalį Saksonijos kariuomenės iš vidinių Respublikos resursų. Turbūt retas istorikas nepritartų teiginiui, kad šlėktos politinė kultūra labiau atsiskleidžia ne seimelių instrukcijose, o politiniuose debatuose, ypač seimų ar seimelių (pastarųjų žinoma kur kas mažiau) dienoraščiuose. Todėl B. Wagner-Rundellio bandymas pagrįsti savo išvadas apie 1712–1713 m. seimo eigą seimo dienoraščiais yra visiškai suprantamas, bet šiame kontekste norėtusi, kad būtų

atlikta ir Varšuvos tarybos dienoraščio, kuris yra publikuotas ir lengvai prieinamas istorikams, analizė.

Ne visi saksų laikotarpio istorikai sutiktų su autoriaus teiginiu, kad moralės ir doros atkūrimas valstybinėse institucijose buvo centrinė tiek 1712–1713 m. seimo pasiuntinių, tiek Tarnogrudo ir Vilniaus konfederatų politinės programos dalis. Vargu ar iš viso galima kalbėti apie kokią nors konfederatų politinę programą, žinant jų politinį susiskaldymą ir aiškių lyderių nebuvimą. Kitas autoriaus teiginys, kad seimeliai savo instrukcijose iki 1712–1713 m. seimo reikalavo didesnės ministrų atskaitomybės prieš šlėktą ir doros sugražinimo į valdžios institucijas, negali būti patvirtintas pažvelgus į Lietuvos instrukcijas. Taip pat, mano nuomone, autorius per mažai dėmesio skiria konflikto tarp Lietuvos didžiojo etmono Ludviko Pociėjaus ir Lietuvos lauko etmono Stanislovo Denhoffo aplinkybėms. Šis konfliktas buvo vienas svarbiausių veiksnių, stabdęs karaliaus pasiūlymų priėmimą 1712–1713 m. seime (apie konfliktą trumpai užsimenama tik p. 95). Nors B. Wagner-Rundellis teisingai teigia, kad karaliaus atstovai derybose su Tarnogrudo ir Vilniaus konfederatais, vykusiose prieš Nebylųjį seimą, atsisakė paremti konfederatų reikalavimą teisti ir iš posto pašalinti tiek Lietuvos didįjį etmoną Ludviką Pocijų, tiek Lenkijos didįjį etmoną Adamą Sieniavskį, motyvuodami karališkųjų prerogatyvų uzurpacija iš konfederatų pusės. Tačiau autorius nepamini, kad toks sutikimas būtų sustiprinęs konfederatų pusę (antroje 1716 m. pusėje abu etmonai aiškiai rėmė rojalistus), o to Augustas II sau leisti negalėjo.

Taip pat reikia paminėti keletą smulkių klaidų, kurios, žinoma, nemažina knygos vertės, bet šiek tiek gadina puikų įspūdį: vadinamasis koekvacijos įstatymas buvo priimtas ne 1699 (p. 31 ir 122), o 1697 m.; Varšuvos konfederacinės tarybos paskirti mokesčiai jokių būdu nebuvo „nuolatiniai mokesčiai, kurių nereikėjo atnaujinti ateities seimuose“ (p. 80); nėra aišku, kaip nežinomas autorius 1702 m. galėjo parašyti pamfletą, kuriame iškoneveikiamas Stanislovas Leščinskis ir jo elekcija, kuri įvyko tik 1704 m. (p. 92); Lietuvos lauko etmonas nebuvo pavaldus didžiajam etmonui (p. 95); 1716 m. Vilniaus generalinė konfederacija neprisijungė prie Tarnogrudo konfederacijos (p. 106); Kaminskis, minimas p. 109, buvo Kšyštofas Kaminskis, Ašmenos pavieto (ne Lydos, kaip teigia autorius) atstovas 1712–1713 m. seime, nuo 1714 m. ėjęs Ašmenos pavieto žemės teisėjo pareigas. Taip pat autorius kartais painioja skaičius. Štai rašydamas apie Varšuvos tarybos nutarimus, jis teigia, kad buvo nuspręsta padidinti kariuomenę iki 36 tūkst., bet nepamini, kad tai buvo tik Lenkijos kariuomenės etatų dydis (p. 80 ir 84). O rašydamas apie Nebyliojo seimo nutarimus, jau kalba apie 24 tūkst. etatų dydį, nepažymėdamas, kad tai buvo bendras Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių skaičius (p. 108).

Apibendrinant galima pasakyti, kad autorius dar kartą pagrindžia Saksų epochos revizionistų teiginį, jog XVIII a. pradžioje Lenkijos–Lietuvos valstybė jokių būdu nebuvo

žlugti pasmerkta politija. Detalūs paaiškinimai apie specifines Respublikos institucijas, pareigybes, politinius procesus ar kitus įvykius leidžia knygoje dėstomus teiginius suprasti ir visiškai su Respublikos istorija nesusipažinusiame skaitytojui. Nepaisant nedidelių trūkumų, tai puiki knyga, kurioje ne tik koncentruojamasi į dorybės sampratų analizę, bet ir originaliai papildomos dabar istoriografijoje egzistuojančios Respublikos politinės minties interpretacijos.

Mindaugas Š a p o k a
(Istorinių tyrimų institutas, Londono universitetas)

Iš naujausių XVIII a. vilniečių papročių tyrinėjimų

Bernadetta Manyś. **Uroczystości rodzinne w Wilnie za Augusta III (1733–1763)**. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2014, 408 p. ISBN 978-836-4864-05-6

Dr. Bernadettos Manyś monografijoje tyrinėjamas kasdienis naujųjų laikų miestų gyvenimas. Autorė aprašo šeimų iškilmes valdant Augustui III, antrajam iš Vėtinų dinastijos atstovų, užėmusiam Lenkijos ir Lietuvos sostą. Monografijoje analizuojamos tokios apeigos kaip krikštas, santuoka ir laidotuvės, dėmesį sutelkiant į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinę. Autorė aptaria įvairių visuomenės sluoksnių gyvenimą: didikų ir bajorų, gyvenusių tai kaimo, tai miesto rezidencijose, bei miestiečių, pirklių ir amatininkų, nuolatinę savo gyvenimo vietą susiejusių su Vilniumi.

Nei tyrinėjamo objekto apibrėžimas, nei pasirinktos chronologinės tiriamo laikotarpio ribos nekelia abejonių, o baigiamąją chronologinę datą – Augusto III valdymo pabaigą, autorė argumentuoja pokyčiais, įvykusiais kultūriniame gyvenime. Vis dėlto kyla klausimas, kiek aukštesniesiems sluoksniams taikomos kategorijos tinka visai visuomenei, kurios gyvenimas ir toliau buvo glaudžiai susijęs su XVI ir XVII a. tradicijomis. Šiaip ar taip, chronologinė laiko riba yra sutartinė, nes aprašomi įvykiai lyginami su ankstesnio laikotarpio reiškiniais. Darbe susitelkiama į krikščioniškąsias bendruomenes: katalikų, unitų, stačiatikių, kalvinų ir liuteronų. Už autorės tyrimo ribų lieka žydai, totoriai ir karaimai. Argumentuodama, kad tyrinėjamos šeimos iškilmės, autorė praleidžia apeigas, susijusias su politiniu gyvenimu: vaivadų įvažiavimus į miestą, vyskupų ingresas ir tribunolo sesijų inauguracijas. Monografijoje nagrinėjamos problemos ir pasirinkta metodika atskleidžia, kad autorė vadovavosi istorikams įprastu požiūriu, jog svarbiausias